

Ermeni Silahlılarının Azerbaycan'ın Alman Nüfusuna Karşı Vahşetleri (1904-1918)

İkram Ağasiyev*

Özet

Makalede XX. asrın ilk yıllarında Azerbaycan topraklarında yaşayan Alman abalisine karşı Ermeni teröristlerinin yaptıkları katliam anlatılıyor. Makalede anlatılıyor ki, Ermenilerin Alman abalisine karşı baskıları, daba XIX. asrın 70. yıllarından başlamıştır. Almanya, Ermeni örgütlerinin Anadolu'da ve Kafkaslarda Türklere karşı arazi iddialarını desteklemedi ve bu nedenden dolayı Ermeni örgütleri Azerbaycan'da yaşayan sade sivil Alman abalisine karşı terör eylemlerine başladı.

1905-1917 yıllarında Rusya İmparatorluğunda iki devrim yaşandı. Devrimlerden dolayı ülkede bazı demokratik değişiklikler oldu. Ancak bu devrimler aynı zamanda ekonomik ve siyasi kaos oluşturdu. Fırsattan yararlanan Ermeni örgütleri Azerbaycan Türklere ve burada yaşayan Almanlara karşı saldırılar düzenledi. 1904-1918 yıllarında Ermeni örgütleri Alman abalisine karşı saldırdı. Mağdur Almanlar hem manevi, hem maddi kayıplarla karşı karşıya kaldılar. 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruldu ve genç Cumhuriyet Ermenilerin hem Türk, hem Müslü-

man, hem de Alman abalisine karşı saldırılarına son verdi.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan'ın Alman Nüfusu, Kolonistler, Kolonizasiya, Yelenendorf, Meybam.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Büyük Ermenistan" yaratma rüyasına hizmet eden, Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan'a karşı daima toprak iddiasında bulunan, bu ülkelerde ardı arkası kesilmeyen soykırımlar gerçekleştiren Ermenilerin terör faaliyetlerinin insanlık aleyhine yönelmiş cinayetleri Taşnaklar ve onların hamileri tarafından ne kadar örtbas edilse de, ortaya çıkmaktadır. Son iki yüzyılda ardı arkası kesilmeyen Ermeni tecavüzünün hedefi öncelikle Azerbaycan'ın Türk-Müslüman nüfusu olmuştur. Kafkasya'da mevcut Ermeni milliyetçi partilerinin, toplumlarının, haydut çetelerinin suç amellerinde temel amaç Azerbaycan'ı Türklere temizlemek, Güney Kafkasya'nın büyük bir bölümünü ele geçirerek burada efsanevi "Büyük Ermenistan" düşünüyü gerçekleştirmekten ibaretti. Sadece Azerbaycan Türkleri değil, aynı zamanda Azerbaycan'da yaşayan Lezgi, Tat, Gürcü, Yahudi, Alman kökenli nüfus da kendi menfur amaçlarına ulaşmaya can atan Ermenilerin kurbanı olmuştur.

Almanlar Azerbaycan'da, genellikle Kafkas bölgesinde hangi dönemde yaşamaya başlamışlardır? Almanların Ermenilerle temasları hangi tarihi şartlar altında mümkün kılınmıştır? Ermenilerin Almanlara karşı işlediği vahşetlerin nedeni nedir? Bu sorulara cevap vermek için kısa bir tarih seyrine ihtiyaç var.

Rusya İmparatorluğu topraklarına Alman nüfusu hala ortaçağdan taşınmaya başlamıştır ve özellikle Baltık Denizi çevresindeki arazilerde, Kuzeybatı bölgesi (Petersburg), merkezi bölge (Moskova), güneybatı Ukrayna, Kuzey Karadeniz kıyıları, Volga nehri kıyıları, Ural, Orta Asya, Batı Sibirya, Doğu Sibirya, Altay, Uzak Doğu ve Kuzey ve Gü-

(*) Tarih Bilimleri Doktoru, Azerbaycan Millî Bilimler Akademisinin Tarih Enstitüsünün "Kafkas Tarihi" Şubesinin Büyük Bilimsel Personeli

ney Kafkasya gibi bölgelerde toplu halde yerleşmiştir. Dağınık halde yerleşik Almanlara ise Rusya İmparatorluğu'nun neredeyse tüm bölgelerinde rastlanmaktaydı. 1897 yılında nüfus kayıt listesine göre Çarlık Rusya'sının topraklarında 1 milyon 813 bin Alman nüfusu kayda alınmış, yirminci yüzyılın başlarında onların sayısı artık 2 milyonu geçmiş bulunuyordu¹.

Alman nüfusunun Kafkasya'da yerleştirilmesi politikası Çarlık Rusya'sı tarafından XVIII. yüzyılın sonlarından başlayarak gerçekleştirilmiştir. XIX. yüzyılın birinci yarısında Almanların Kuzey Kafkasya'da yerleşimi toplu nitelik taşımamaktaydı. 1850 yılına kadar bu bölgede toplam 5 koloni oluşmuştur. XIX. yüzyılın ilk otuz yılında tüm Güney Kafkasya'yı işgal eden Çarlık Rusya'sı karşısında bu bölgeyi Rusya'nın bölünmez ve ayrılmaz bir parçasına dönüştürmek meselesi vardı ki, bu da bölgede aktif yerleştirme politikasının yapılmasını gerektiriyordu. Henüz Gülistan Barış Antlaşmasından (1813) sonra Rusya Güney Kafkasya'da kendi sosyal - siyasi, dini dayanaklarını sağlamlaştırmak için bu bölgeden yerel Türk - Müslüman halkını sıkıştırılmaya, onların topraklarında Ermeni, Kürt, Aysor nüfusunu yerleştirmeye başlamıştır. Bu dönemde Güney Kafkasya'ya aktarılan halklardan biri de Almanlar olmuşlardır. Ermeni, Kürt, Aysor kökenli göçmenlere oranla Almanların sayısı çok olmamıştır, şöyle ki, 1817-1819 yıllarında Gürcistan topraklarında 6 (Marienfeld, Kars-Tiflis, Yekaterinenfeld, Yelizavettal, Aleksandersdorf, Petersdorf) ve Azerbaycan'da 2 koloninin (Yelenendorf, Annenfeld) temeli konmuştur ki, onlarda da 1819 yılında toplamda 2265 kişi yaşıyordu. Böylece, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Kafkasya'da toplam 13 Alman kolonisi oluşmuş, onlarda da yaklaşık 5 bine yakın kişi yaşıyordu². On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkasya'da Almanların yerleşimi toplu nitelik kazandı ve sonuçta bu bölgede Alman kolonilerinin sayısı önemli ölçüde artış gösterdi. Eğer XIX. yüzyılın ilk

yarısında Kafkasya'da toplam 13 Alman kolonisi bulunuyor idiyse, yirminci yüzyılın başlarında sayıları çiftliklerle birlikte 170'e ulaşıyordu ve bu yerleşim yerlerinde 70 bine kadar Alman nüfusu yaşıyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Kafkasya'da Almanlar 140'dan fazla koloni oluşturdular ve bu yerleşim yerlerinde 55 binden fazla kişi yaşıyordu. Azerbaycan'ın 8 kolonisinde yaklaşık 6 bin, Gürcistan'ın 19 kolonisinde 9 bin Alman kolonicisi yaşıyordu³.

Ermeni - Alman çelişkileri henüz XIX. yüzyılın başlarından mevcuttu ve onların karşılıklı teması 1821 yılından, yani Bazel'den gelmiş Hıristiyan misyonerler Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde ikamet ettikten sonra başlamıştır⁴. Bu misyonerleri Rusya kendisi davet etmişti ve hükümet misyonerler önüne putperestler, Müslümanlar, Yahudiler arasında Hıristiyanlığı yaygınlaştırmak görevi koymuştur. Basel misyonerlerinin Hıristiyan olmayan nüfus arasında 13 yıllık misyonerlik faaliyeti amelî bir sonuç vermedi, aksine başka Hıristiyan akımlarının taraftarlarının, özellikle Ermeni gençlerinin Protestanlığa eğilimi gözlemlenmekteydi. Kuzey Kafkasya'nın Ortodoks nüfusu arasında da Protestanlığa girenlere rastlanıyordu.

Basel misyonerlerinin Rusya'nın devlet çıkarlarına aykırı faaliyetlerini dikkate alarak Çar I. Nikolay 26 Haziran 1836 yılında ki fermanıyla Rusya'da misyonerliği yasakladı ve misyonerler Kafkasya'yı terk etmek zorunda kaldılar.

Basel misyonerlerinin faaliyetleri durdurulmuştu, fakat onların çalışmalarını Lutheranlığı kabul etmiş Ermeni kökenli Rusya tebaaları sürdürüyorlardı. Böyle kişilerden biri olan Sarkis Ambarsumyan, Alman misyonerlerinin yardımıyla Estlandiya'da eğitim

- (1) Кичихин В.И. Советские немцы: откуда, куда и почему? // Военно-исторический журнал, 1990, №8, с.35.
- (2) АКАК, т.6, часть I, Тифлис, 1874, с.340,347,348,352 (hesablama müellifindir).
- (3) Плохотнюк Т.Н. К вопросу о немецкой миграции в Северокавказском регионе. // Вестник СГУ, №15, 1998, с.9.
- (4) АКАК, т.6, часть I, Тифлис, 1874, 941 с.

almış ve 1841 yılında Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde Ermeni çocukları için Evangelist Lutheran Okulunu oluşturmuş. Ermeniler arasında Lutheranlığın yaygınlaşması Ermeni Gregoryen Kilisesinin itirazına neden oldu. Ermeni kilise görevlilerine göre Ambarsumyan ve ortakları Ermeniler arasında Lutheranlığı yaymakla Ermeni halkının parçalanması için ortam oluşturmuyorlardı. XIX. yüzyılın 20. yıllarından Ermeniler arasında Lutheranlığın propogandası çok büyük çapta olmasa da, belli dönemden sonra kendi sonuçlarını vermekteydi. 1888 yılında ki istatistiki verilere göre, Kafkasya'da artık Lutheranlığı kabul etmiş Ermenilerin sayısı 284 kişiydi⁵. Ermeni Lutheranlar öncelikle Şamahı'da, Aleksandropolda (şimdiki Gümrü şehri) ve Bakü'de yaşamaktaydılar. XIX. yüzyılın 70'li yıllarından başlayarak Rusya resmi çevrelerinde Ermeniler arasında Lutheranlığın yayılmasında olumsuz tutum değişmiş ve hatta Kafkasya'daki Adda Buda Ermeni Lutheran toplulukları Rusya Lutheran Evanjelik kilisesinin himayesine kabul edilmiştir.

Ermenilerin Basel misyonerleri ile yakınlaşmalarında ve Lutheranlığa girmelerinde siyasi bir amaçları vardı. Önce ayrı ayrı bireyler tarafından anlaşılacak Lutheranlığa atılan adım belli dönemden sonra geniş Ermeni kitleleri tarafından anlaşılmaya başladı. Bu değişiklik, 1879 yılı Berlin toplantısından sonra bazı Avrupa ülkelerinin dış politikalarında yaşanan değişikliklerle bağlantılıydı. Rusya ve bazı Batılı ülkeler Osmanlı Devletine karşı politikalarında "Ermeni Kartını" kullanmaya başladılar. Hatta Rusya'nın resmi çevreleri Ermeni nüfusu arasında Lutheranlığı yaymakla sahte "Ermeni Meselesi'nin" çözümünde Almanya'nın desteğini kazanmak niyetindeydi.

Almanya'nın Ermenilerle teması sadece dini-kültürel alanı kapsıyordu. Örneğin, 1897 yılında Türkiye'de "Ermenilere Yardım için Alman İttifakı" adlı misyoner örgütü faaliyete başlamıştı. Bu örgüt Ermeni nüfusu arasında Lutheranlığın propogandası ve hayır

işleri ile uğraşmakta, hiçbir koşulda politika-ya karışmamaktaydı. Doğal olarak, yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya arasında çok yakın bir ilişki mevcuttu. Almanya İngiltere, Rusya gibi önde gelen devletlerden farklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasında ve dağılmasında meraklı değildi.

Almanya'nın Türkiye Ermenileri arasında sadece misyonerlikle uğraşması, Türkiye'ye "Ermeni Meselesi" ile ilgili hiçbir siyasi baskı göstermemesi Ermeni milletçilerini gıcık etmekteydi. Özellikle, Ermeni-Gregoryen Kilisesi yöneticileri Almanya'nın "Doğu Politikası"ndan hiç memnun değillerdi, çünkü Ermeniler arasında Lutheranlığın yayılmasını göz ardı etmekle Almanya'nın "Ermeni Meselesi"ndeki tutumunun Ermenilerin lehine değişmesini umuyorlardı. Almanya'da "Ermeni Meselesi" asla popüler olmamıştır. Alman siyasetçiler iyi anlıyordular ki, Ermeniler Lutheranlığı kabul etmekle ne gibi siyasi amaçlar izliyorlar ve sözde "Ermeni ulusal hareketinin" arkasında Rusya'nın Doğu Anadolu'yu ele geçirmek planları bulunmaktadır. Hatta Ermeni lobisinin çabaları sonucunda bu sorun imparator II. Vilhelm'in kendisine bizzat bildirilmiş ve imparator diplomatik şekilde "Ermeni Sever" politikacılara red cevabı vermişti⁶. Bütün bunların arka planında Ermeni nüfusunda Azerbaycan'da yaşayan Alman kolonicilerine karşı soğuk yaklaşım gelişmeye başlamıştır.

Ermenilerin Almanlara olumsuz yaklaşımında başka bir neden ekonomik etkenlerle alakalıydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında tarımda kapitalizmin gelişmesi üretimin öncelikle pazar taleplerine yönelmesine yol açtı. Alman kolonici çiftlikleri öncelikle piyasa ekonomisine yöneldi ve yakında büyük şehirlerde -Tiflis'te, Bakü'de, Gence'de- Alman kolonicilerine mahsus ticari işletmeler faaliyete başladı ve sayıları hızla artmaktay-

(5) Гумбатова Т.Ф. Жизнь немцев-колонистов за Кавказом. Баку, 2005. Рук-опись, с.57.

(6) Амфитеатров А. Армянский вопрос. "Кавказский вестник", 1905, №4, с.51.

di. Kolonicilerin ticaretle uğraşması ve daha önemlisi aracısız piyasaya çıkma olanaklarını edinmesi ticarete daha çok tekelcilik yapan Ermenilerin çıkarlarına aykırıydı. Azerbaycan'da mevcut olmuş Alman kolonicilerinin 1904 - 1918 yıllarında toplumsal ve siyasi hayatına ait arşiv belgeleri incelendiğinde Ermeni milliyetçilerinin sadece Azerbaycan Türklerine karşı değil, aynı zamanda Azerbaycan'da henüz XIX. yüzyılın başlarında yerleşen Alman kolonicilerine de düşmanca yaklaşımı, onlara karşı silahlı saldırı yapmaları olgusu ortaya çıkmaktadır. Arşiv belgelerinin analizine dayanarak böyle bir sonuca varabiliriz. Ermenileri Almanlara karşı saldırıya sevk eden temel iki faktör bulunuyordu. Bunlardan biri Ermeni-Azerbaycanlı sorununda Almanların Ermeni haydutlarını savunmamaları ve hatta bazı durumlarda Azerbaycanlıları savunmaları ve diğeri Ermenilerin Almanları kendi yerleşim yerlerinden kovalamak, onların üst düzey tarım çiftliklerini, evlerini, geniş arsalarını, endüstriyel tesislerini ele geçirme niyetiydi. Güney Kafkasya'da siyasi durumun karmaşık hale geldiği bir dönemde Alman kolonicileri apolitik statülerini koruyabilmeleri için ulusal hususlarda nötr bir pozisyon tutmaya gayret ediyordu. Bu kolonilerde istikrarın korunması çok önemliydi. Ulusal düzeyde yaşanan her çatışma koloniye felaket getirirdi. Böyle bir ortamda Alman kolonicileri daha çok kendilerine kapanıyor, komşu halklarla iletişime girmemeye gayret ediyorlardı. Kolonicilerin kendilerini ve mallarını saldırılara karşı savunmaları için valinin talimatı ile Alman kolonilere tüfek, kartuş dağıtılmıştı. Valinin bu jesti asılsız değildi. Yelizavetpol kentinde Ermeni "Taşnaksütyun" Partisinin şubesi faaliyette bulunuyordu ve yerel parti komitesine Ermeni-Gregoryen Kilisesi Arhimandriti Koryun başkanlık yapıyordu.

Ermeni teröristleri sadece basit kolonicilerini değil, resmi devlet temsilcilerini de tehdit ediyor, Ermeni terörüne karşı kamuoyunu mücadeleye çağırınları fiziksel olarak imha ediyorlardı. Örneğin, Ermeni teröristle-

rin katı düşmanı, Yelizavetpol (Gence) bölgesinin vali yardımcısı Andrey Filimonoviç Andreyev 04 Temmuz 1904 yılında öldürülmüştü. Alman kolonicileri için onun anısı değerliydi ve cenaze töreninde aktif görev aldıkları için Yelizavetpol (Gence) valisi görevini yürüten General Binbaşı Fleyşer tarafından onlara teşekkür ilan edilmişti⁷. Bu insan severlik Alman - Lutheran nüfusuna pahalıya mal oldu. 26 Eylül 1905 yılında Güney Kafkasya'nın Alman kolonicilerinin Ober Papazı Makûs Miller Tiflis'te Ermeni teröristleri tarafından katledildi⁸.

Rostov da dâhil olmak üzere tüm Kafkasya'yı kapsayacak "Büyük Ermenistan" Devletini kurmak gibi sersem bir hayal uğruna terör faaliyetlerini genişleten Ermeniler artık Rusya'nın siyasi elitinin üst tabakalarında endişe oluşturmaya başlamışlardı. Devlet kurumları "Ermeni Ulusal Devrim Hareketine" karşı belli önlemler almaya başlamışlardı.

Artık 4 Kasım 1904 yılında Yelizavetpol valisi Lutsay gizli bir belgeye imza attı⁹. Belgede "Ermeni Ulusal-Devrim Hareketinin" işlediği suçların büyük çoğunluğunun İran ve Türkiye'den gelmiş ve Rusya İmparatorluğu topraklarında ikameti resmen kayda alınmamış Ermeniler tarafından yapılmakta olduğu belirtilmiştir. Belgeden gözüküyor ki, yerel Ermeniler onlara yerleşim yeri veriyor, onların suç eylemlerini göz ardı ediyor, bazen de suçluları saklıyorlardı. Bu nedenlerden dolayı, vali, kolonide ikamet edenlerin belgelerinin kontrolünün yapılması, kayıtsız ikamet eden Ermeni tespit edilirse koloniden sınır dışı edilmesi ve onlara arka çıkan iş adamlarına para cezası uygulanmasına ilişkin talimat veriyordu¹⁰. Hükümete karşı herhangi bir etkinlikte suçlanmaktan kendilerini sigortalamak için Alman kolonicileri Kafkasya'da ulusal düzeyde meydana gelen çatışmalarda nötr bir pozisyon tutuyorlardı. Bu kendisini 1905-1906 yıllarında Ermeni - Azerbaycanlı çatış-

(7) ARDTA, f. 508, siy. 1, iş 77, v. 80.

(8) ARDTA, f. 508, siy. 1, iş 102, v. 5.

(9) APDTA, f.508, siy.1, iş. 93, v.104

(10) Yene orada, v.105.

ması sırasında daha net belirtti. Almanlar, sorunun çok hassas nitelik taşımasından dolayı tarafsız olmaya çalışmalarına rağmen, çoğu zaman kendileri Ermeni terörünün kurbanlarına dönüşüyorlardı¹¹. Yelizavetpol (Gence) bölgesinde Ermeni silahlı birliklerinin hem Azerbaycanlılara, hem de Almanlara karşı saldırılarına ilişkin olarak arşivlerde çok sayıda belgeler mevcut olmaktadır. Bu tür olaylar konusunda koloniciler yerel yönetimlere sadece 1905 yılının Haziran, Temmuz, Eylül, Aralık aylarında şikâyetle bulunmuşlardı ve bu şikâyetlerde koloniciler “suçlulara karşı önlemlerin alınmasını rica ediyorlardı”¹².

Terör eylemlerini gerçekleştirmek için “Taşnaksutyun” partisinin mali kaynaklara ihtiyacı vardı ve parti üyeleri çeşitli yollarla -şantajla, tehditle- zengin iş adamlarından para ödemelerini talep ediyorlardı. Hatta bu amaçla Alman kolonisinde oturan veya Alman kurumlarında çalışan Ermeni asıllı elemanlar da kullanılmaktaydı. Yelizavetpol bölgesinde oturan Ermenilerin çoğunluğu hırsızlık ve özellikle at hırsızlığı yapıyorlardı. Ermeni tüccarlarının ticari işlemlerinde manipülasyon yapmaları, onların ikiyüzlülüğü Alman kolonicilerinde onlara karşı nefret hissi uyandırıyordu.

Ünlü Forer kardeşlerinin şirketinde Ermeni kökenli elemanlar çalışıyorlardı ve Azerbaycanlılara karşı ulusal katliam yapıldığında Forer onların silahlarını ellerinden alıp, kendilerini de görevden aldı. “Taşnaksutyun” Partisinin aktivistleri sık sık Forer kardeşlerine tepki gösteriyor, onlardan değişik tutarlar da para talep ediyorlardı.

Alman kolonicilerine karşı suç eylemleri yapanlar sadece ayrı ayrı bireyler değildi. “Taşnaksutyun” Partisinin Yelizavetpol’daki komitesi teröristleri yönlendiriyor, terör eylemlerini finanse etmek için Alman kökenli iş adamlarını tehdit ediyor, onlardan büyük miktarda para talep ediyordu. Talepleri geri çevrildiğinde ise, iş adamının hayatı tehlikeye girmekte olup ve bazı durumlarda facia ile sonuçlanıyordu¹³.

1906 yılında Gotlib Frik’e karşı terör eylemi gerçekleştirilmiştir. Tanınmış işadamı Forer’den Taşnaklar 30 bin ruble ödemeyi talep etmişlerdi. Alman kolonicileri Ermenilerin baskılarını defetmek talebi ile Yelizavetpol bölgesinin geçici valisi General Fleyşer’e başvurular ve Ermenilerin koloniden uzaklaştırılması uğruna inatla mücadeleye başladılar.

Ancak hükümet makamlarının çabaları hiç bir sonuç vermiyordu. Bu yüzden Forer kardeşleri Azerbaycanlılar arasından çıkmış “Kabadayılara” başvurular. Ermeniler Almanların Azerbaycanlılara sığınmasını kendilerine karşı düşmanlık olarak kabul ediyorlardı.

1906 yılı boyunca da Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı katliamı sürüyordu. Aynı yıl Yelizavetpol bölgesinde sıkıyönetim ilan edildi ve askeri General-vali tayin edildi. Askeri vali görevine başlar başlamaz katliam çıkarana uyarıda bulundu ve ulusal zeminde çatışmaların oluşması olasılığında ordu tarafından silah kullanılacağını belirtti. Fakat Ermeni Taşnakları kendi çirkin faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Takayşvili Güney Kafkasya’da kayıtsız ikamet eden Ermenilerin, Perslerin ve Lezgilerin kendi daimi yerleşim yerlerine gönderilmesi hakkında emir imzaladı¹⁴. Bu talimat Almanlarla beraber yaşayan Ermeni kökenli ücretli çalışanların da çıkarlarına aykırıydı. Belirttiğimiz gibi, Yelenendorf’da çok sayıda mevsimlik elemanlar çalışıyordu ve onlar kolonide kiralık konut edinerek, kolonicilerle bir arada oturuyorlardı.

Ermenilerin kolonide yerleşmesi ile iç istikrar bozuldu. Ermeni kökenli suçlular koloni halkının mallarını çalıyor, polis yetkilileri ile sokaklarda çatışmaya giriyorlardı. Ermeniler kolonide at hırsızlığı yapıyor, hatta kolonicilerin kıyafetlerini -kurumaları için ipe asılmış iç çamaşırları, pantolon, gömlek,

(11) Azerbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxivi (qısa-ARDTA), fond 508, siyahı 1, iş 93, v. 25, 94, 140.

(12) ARDTA, f.508, siy. 1, iş 93, v. 25, 94, 140.

(13) AP/DTA, f.508, siy.1, iş. 93, v.105.

(14) Yene orada. v.135.

çorap- bile çalıyorlardı. Ermenilerin kolonide açtıkları kafeler sapıklık yuvasına dönüşüyor, Alman gençlerinin maneviyatını olumsuz etkiliyordu. Yelenendorf'da Ermenilerin arasında yaygınlaşmış "meşguliyet" türlerinden biri de "dolandırıcılık" idi. Kaza pristavının üniformasını giyen Ermeni "dolandırıcılar" kolonicilerin evlerine sokularak, arama yapmak bahanesiyle onların mücevherlerine sahiplenmek gibi aşağılık planlar yapsalar da Şults tarafından ifşa edilmişlerdir. Kolonicilerin talebi ile birçok Ermeni koloniden çıkarılsa da, çeşitli makamlara mektuplar yazıyor, Şultsu veya Bayzitseri zorla para koparmakla suçluyorlardı. 1906 yılında Ermeni göçmenlerinin Molla Hacılı köyünde yerleştirilmesinden sonra kolonicilerle Ermeniler arasındaki ilişkiler daha da kötüleşti. Bu köy Azerbaycanlılara ait olmuştur ve 1905-1906 yıllarının soykırımı sonucunda Azerbaycanlılar köyü boşaltmış, köy Ermeniler tarafından istila edilmişti.

6 Arhimandrit Koryun'un aracılığı ve yetkililerinin onayı ile Molla Hacılı köyünde Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen Ermeni aileleri yerleştirildi ve köyün adı değiştirilip Koryun'un şerefine "Koryunapat" konuldu¹⁵. Her Ermeni ailesine hediye olarak 100 metrekare arsa verilmişti. Daha sonra Arhimandrit Koryun 1905-1907 yıllarında işlediği suçlar nedeniyle katorgaya gönderildi. Koryunapat, yani eski Molla Hacılı köyünün adı bu kez 'Tserkovni' olarak değiştirildi ve Yelizavetpol ile birleştirildi.

Terör faaliyetini gerçekleştirmek için "Taşnaksutyun" partisi mali kaynak elde etmek amacıyla Alman kurumlarında çalışan Ermeni asıllı elemanları da kullanılıyordu. Örneğin, Yakov Gurr'un maden suları üreten tesisinde satış temsilcisi görevinde Gukasov soyadlı Ermeni çalışıyordu. Gukasov'un Y. Gurr'dan habersiz "Taşnaksutyun" Partisi ile anlaşma yapması sonucu hayatına mal oldu.

"Taşnaksutyun" Partisinin 4 Ağustos 1907 yıl tarihinde Gurr'a gönderdiği mek-

tufta ona idam cezasının verilmesi konusunda hüküm çıkarıldığı belirtilmiştir. Partinin mühürleriyle onaylanan bu hüküm Gurr'un hükümet makamlarına başvurusundan sonra çıkarılmıştı. Gurr "başka milletin temsilcisi olduğundan dolayı ona çıkarılan idam hükmü "Taşnaksutyun" Partisinin kararı ile 2000 ruble para cezası ile ikame edilmiştir"¹⁶. Belirtilen tutarın 7 gün içinde Ermeni Merkez Komitesi'ne ödenmesi gerekiyordu. Aksi takdirde Gurr'u idamla tehdit ediyorlardı. Ermenilere para ödemeyi reddeden Gurr 14 Ağustos 1907 yıl tarihinde "Ermeni teröristleri tarafından kurşuna dizildi"¹⁷.

20 Ağustos 1907 tarihinde Yelenendorf kolonisinin genel toplantısında "Gurr'un Ermeni Komitesi'ne ait teröristler tarafından katledildiği" belirtilmekteydi. Toplantıda yapılmış olan sunumlardan bu olayın bir tek hâl olmadığı anlaşılmaktadır. Henüz 1904 yılında kolonici Gotlib Digel kendi üzüm bahçesindeyken Ermeni teröristleri tarafından katledilmiştir. 1905 yılında, yine kendi üzüm bahçesinde kolonici Yakov Andris'in oğlu Ermeniler tarafından yaralanmıştır. Ermenilere ait üzüm bahçesinin yanındaki sokakta yürüdükleri zaman kolonici Hıristiyan İmmmanuel'e ve Heinrich Mauer'e Ermeniler tarafından ateş açılmış, başından kurşun yarası alan Heinrich Mauer ölmüştür. 1906 yılında "kendi üzüm bahçesinden evine dönen kolonici Gotlib Frik yolda Ermeniler tarafından öldürülmüştür"¹⁸.

Toplantı katılımcıları hükümet makamlarına başvurarak "onların bu tür saldırılardan korunmasını", genel olarak Ermeni terörüne son verilmesini talep ediyorlardı¹⁹.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Almanlar 1905-1907 yıllarının Ermeni - Azerbaycanlı çatışmasında nötr pozisyon tutmuş, hiçbir tarafın silahlı birliklerinde yer almamışlardır.

(15) Гумбатова Т.Ф. Жизнь немцев-колонистов за Кавказом. Баку, 2005. Рукопись, с.131.

(16) ARDTA, f. 508, siy. 1, iş 110, v. 54.

(17) ARDTA, f. 508, siy. 1, iş 110, v. 44.

(18) ARDTA, f. 508, siy. 1, iş 110, v. 44.

(19) ARDTA, f. 508, siy. 1, iş 93, v. 140.

Ancak bununla birlikte Almanlar iyi anlıyorlardı ki, Ermeni haydut birliklerinin keyfi hareketleri Çar hükümet çevrelerinin gizli himayesi sonucunda mümkün olmuştur ve bu münakaşada Almanlar, manen, siyasi oyunların masum kurbanlarına dönüşmüş Azerbaycanlı nüfusun tarafındaydılar. İşte bu nedenle Alman kolonicileri Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı yaptıkları şiddet halleri hakkında resmi kurumlara bilgi veriyor, “keyfi hareketler yapan Ermenilerin cezalandırılmasını” talep ediyorlardı²⁰.

1905 - 1907 yıllarında Ermeni - Azerbaycanlı çatışması sırasında Yelenendorf kolonisi çevresinde oturan Azerbaycanlılar Ermeni baskınlarından korunmak amacıyla kendi mallarını bir süreliğine Alman kolonicilerine vermişlerdi²¹. 1907 yılından sonraki dönemde Ermenilerin terörist faaliyetlerinin önü kısmen alınsa da 1917 yılının yazından itibaren onların etkinliğinin yeniden artması gözlemlenmekteydi.

1917 yılının ikili iktidar döneminde Güney Kafkasya'nın sosyo-politik hayatında gerilim yaşanıyordu. İktidarın kararsızlığı yüzünden çeşitli odaklı terör ve milliyetçi örgütler faaliyetlerini güçlendirmişlerdi. Ülkede hüküm süren sosyo-ekonomik, siyasi baştanımsızlık ulusal ilişkilerin de ağırlaşmasını etkilemekteydi. İlk önce bölgede toplanan Osmanlı Devletinden gelmiş Ermeni nüfusunun yerel halklara karşı tecavüzü çoğalmıştı. Alman halkı da bu saldırgan eylemlerin hedefine çevriliyordu. Örneğin, 1917 yılı 11 Nisan tarihinde koloni komiserine Ermenilerin Yelenendorf'a saldırısı hakkında bilgi iletildi²². Bu zaman kolonide 2200 kişi Alman, 800 Aysor kökenli mülteci oturuyordu. Bunun dışında kolonide Kafkas atlı tümeni atıcı alayı yerleşmişti. Bu alayın askerlerinin yerel kolonicilerle ilişkileri hiç de net değildi. Yerel halk askerlere saygıyla yaklaşırsa da arşiv belgelerinden, belirtilen alayın askerlerinin kolonicilerin tarım çiftliklerine zarar verdiği, “kolonide ahlaksızlık yaptıkları”²³ anlaşılmaktadır.

Koloni civarında oturan ve hatta başka yerlerden gelen Ermeniler askerlerle koloniciler arasındaki ilişkilerin bozulmasını istiyor, kolonicileri Rusların düşmanı gibi görüntülemeye gayret ediyorlardı. Kafkas atlı tümeni atıcı alayının askerleri arasında propaganda yapan, “İran tebaası Arsak Vartazaroviç Arutyunov” Alman koloniciler Tatarlarla birleşmişler ve Ruslara, Ermenilere karşı faaliyette bulunuyorlar” diyerek askerler Almanlara karşı zor kullanmaya çağırılıyordu²⁴.

07 Temmuz 1917 yılı tarihinde Yeleneno köy komiseri Hıristiyan Sayzer'in yazdığı resmi belgede, Bakü şehrinde oturan Aqbel Ohancanyans'ın, karısı ve atıcı alayının askeri Rıbalko ile birlikte köy icra komitesine giderek bir Tatar tarafından güya bir Rus askeri öldürülmesi vakasını söylemiş oldukları belirtilmiştir. Köy komiseri Azerbaycanlılara iftira atan bu sarhoş kişileri İcra komitesinin binasından dışarı attıktan sonra Ohancanyans'ın karısı sokaktaki askerleri “Almanların şarap fiçilerini dağıtmaya, Almanlara karşı katliam yapmaya çağırıyordu”²⁵.

1917 yılının yazında Güney Kafkasya'da yasadışı Ermeni silahlı birliklerinin sayısı sürekli olarak çoğalmaktaydı. Onların silahla donanımında devlet kurumlarında çalışan Ermeni kökenli memurların da belirli rolü vardı. Arşiv belgelerinden, sadece Yelenendorf'da 1914-1916 yılları arasında 50 Alman kolonicisinin silahlarının müsadere edildiği ve bu olayın Ermeni kökenli hükümet sarşinası V. Melik Osipyan'ın yönetimi ile gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır²⁶. Kolonicilerin silahların iadesi ile ilgili dilekçeleri incelendiği zaman müsadere edilen silahların sadece bir bölümünün Yelizavetpol kaza idaresinin arşivine verilmiş olduğu ortaya çıktı, geri kalan silahların nerede olduğu belli olmadı. Bu konuyla ilgili olarak Yeliza-

(20) Yene orada.

(21) ARDTA, f.508, sayı 1, iş 114, v. 17.

(22) ARDTA, f.508, sayı 1, iş 377, v. 31.

(23) Yene orada, v. 31, 43.

(24) ARDTA, f.508, sayı 1, iş 390, v. 1.

(25) Yene orada, v. 3.

(26) ARDTA, f.508, sayı 1, iş 398, v. 32-38.

vetpol kaza komiserine “bu olay üzerine detaylı araştırma (arama) yapılması ve sonucu hakkında Yelizavetpol İcra Komitesine bilgi aktarılması²⁷ hususunda talimat verilmiştir.

Ermeni silahlı haydut birliklerinin sapkınlığı Rusya’da 1917 yılının Ağustos ayında başlayan iktidar krizi sırasında daha da arttı. Alman kolonicilerinin tarım çiftliklerine baskınlar gerçekleştiriliyor, onların topraklarının ve mallarının ele geçirilmesi için girişimler yapılıyordu²⁸. Kornilovçuluq döneminde Rusya’da ekonomik ve siyasi karmaşanın, keyfiliğin daha da çoğalması Kafkas Almanları’nın kendi kişisel ve sosyal güvenliklerini sağlamak amacıyla silahlı kendini savunma birliklerinin oluşturulması gerekliliğini oluşturdu.

1917 yılı Ağustos ayının ikinci yarısında Kafkas kolonilerinde yerel kendini savunma birliklerinin oluşturulması süreci başladı. Bu çalışma Güney Kafkasya’da daha organize edilmiş biçimde yürütülüyordu. Belirtmek gerekir ki, Geçici Hükümet Almanların bu önlem işlemlerini biraz ihmal ediyordu. Bu nedenle, Alman kendini savunma birliklerinin oluşturulması, resmi statü alması, silahlandırılması süreçleri birkaç ay devam etmiştir. Örneğin, Güney Kafkasya’nın en önde gelen kolonisi Yelenendorf’da henüz 10 Ağustos 1917 tarihli oturumda “devrimci işe sadık kişilerden oluşan halk polisinin oluşturulması hakkında karar kabul edildi. Belgede “halk polisinin oluşturulmasının temel amacının kolonicilerin kişisel ve mülkiyet güvenliğini sağlamak”²⁹ olduğu belirtilmiştir.

Belge kabul edildikten sonra onu fiili olarak hayata geçirmek personel eksikliği yüzünden güç oldu. Bu sorunu çözmek için orduda hizmet eden kolonicilerden otuz kadarının askerlikten terhis edilerek yeni oluşturulan halk polisine gönderilmesi ricaları da bir sonuç vermedi. Bu nedenle Yeleneno kolonicileri 24 Ağustos 1917 tarihinde toplantı yaparak “kendi hesaplarına halk polisi tesis etmek hakkında” karar kabul ettiler ve koloniciler arasından 14 kişinin polis görevi-

ne atanması hakkında karar kabul ettiler³⁰. 24 Ağustos 1917 tarihli oturumda adı geçen koloni toplumu yukarı devlet makamlarına başvurarak halk polisine adayların onaylanmasını rica ettiler.

Artık Geçici Hükümet devrildikten sonra, 1917 yılı 16 Aralık tarihinde Yeleneno kolonicilerinin genel toplantısında “koloniyi müdahalelerden korumak amacıyla askeri muhafaza birliklerinin oluşturulması hakkında” kararın kabul edilmesi ve muhafaza birliklerinin üyelerinin listesinin belirlenmesi, Geçici Hükümet döneminde Alman kolonicilerinin askeri birlikler kurmaya muvaffak olamadıklarını bir kez daha teyit ediyor³¹. “Duhaborlar, Molokanlar, Müslümanlar ve Alman kolonicileri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi üzere Trans Kafkasya Komiserliği” Başkanına yapılan başvuruda koloninin yerel muhafaza birliği için “gerekli sayıda tüfeklerin ve her tüfeğe 250 patronun ayrılması hakkında talimat verilmesi” talep ediliyordu³².

Bölgelerde ulusal birlikler ve ulusal komiteler ulusal zihniyetli kişileri kendi çevresinde birleştirerek iktidarı ele alıyor, Güney Kafkasya’nın tüm bölgelerinde, özellikle Almanların yoğun olarak oturduğu kazalarda da Sosyal Güvenlik Komiteleri oluşturuluyordu³³.

27 Aralık 1917 yılı tarihinde “Alman milliyetinden olan Rusya vatandaşlarının Rusya İttifak”ının Yelizavetpol şubesinin toplantısında Yelizavetpol Eyaleti Sosyal Güvenlik Komitesine “İttifak”ın temsilcisi olarak Theodore Henrikhoviç Hummel seçildi. Wilhelm Yakovleviç Gurr onun yardımcısı belirlendi ve gereksinim halinde Hummel’in yerine geçebilirdi³⁴.

(27) Yene orada, v. 39.

(28) ARDTA, f.508, siy. 1, iş 403, v. 11.

(29) ARDTA, f.508, siy. 1, iş 403, v. 13.

(30) Yene orada.

(31) ARDTA, f.508, siy. 1, iş 408, v. 11.

(32) Yene orada.

(33) ARDTA, f.508, siy. 1, iş 395, v. 7.

(34) Yene orada.

30 Aralık 1917 yılında Yelizavetpol Eyaleti Sosyal Güvenlik Komitesi Alman Ulusal Komitesi'ne çektiği telgrafta Alman Ulusal Komitesinden “eyalette disiplin ve normal bir yaşamın sağlanması gibi zor işte onlara yardım edilmesini” rica ediyordu³⁵.

Tiflis'te yerleşen “Alman milliyetinden olan Rusya vatandaşlarının Kafkas Birliği” 4 Ocak 1918 yılında Alman kolonilerinin icra komitelerine gönderdiği talimatta 18 - 50 yaşındaki kişilerin “Alman atıcı alayının yedek müfrezesine çağırılmasını” talep ediyordu³⁶.

Alman atıcı alayının oluşturulmasında temel amaç Kafkas Almanlarının çıkarlarını savunmaktı. Bu askeri bölüm Güney Kafkasya'da giden uluslararası çatışmalara karışmak niyetinde değildi.

Alman nüfusunu Ermeni birliklerinden korumak amacıyla 1917 yılı Ekim sonlarında Yelenendorf'da Azerbaycanlılardan oluşan Tatar (Çar Rusya'sında Azerbaycanlılara resmen “Tatar” diyorlardı - İ.A) atlı alayı yerleştirilmişti. 1914 yılında Kafkasya Askeri Dairesi Genel Komutanı Kont Vorontsov Daşkovun girişimi ile oluşturulan bu alay Kafkas yabancı atlı tümenine (“Vahşi Tümen”) dâhildi ve alaya General Polovtsev kumandanlık yapıyordu.

Hemen belirtelim ki, Tatar atlı alayı Güney Kafkasya Alman kolonilerinin güvenliğinin korunmasında önemli bir yere sahipti ve hatta kolonicilere gösterdiği yardıma göre alay Yelenendorf Almanları tarafından 200 ruble ödüle layık görülmüştü.

1918 yılının Ocak ayında Kafkas yabancı atlı tümeninin bırakılması ile ilgili Tatar süvari alayı Yelenendorfu terk etti. Bunun yerine kolonide 107. Piyade Alayı'nın yerleştirilmesi hakkında Yelizavetpol valisi emir verdi. Çoğunluğu Ermenilerden oluşan bu alayın askerlerinin kolonide yerleştirilmesini tepkiyle karşılandı. Almanların göre, milli ve sosyal ilişkilerde gerginliğin had safhaya ulaştığı bir dönemde askerlerin kolonilerde

yerleştirilmesi Alman nüfusuna karşı belli provokasyonların oluşması için ortam yaratabilirdi³⁷.

Güney Kafkasya'da Âli hâkimiyet olarak bilinen Sosyal Güvenlik Komitesi genel olarak Rus ve Ermeni kökenli askerlerden oluşan askeri birliklerin kaotik şekilde bölgeye geri dönmesini kontrol altına almaya gayret ediyordu. Belirtelim ki, Ermenilerden oluşan böyle askeri alaylardan biri Yelizavetpol Bölge Komiseri'nin yardımcısı Ter-Asaturovun emriyle Yelenendorf kolonisinde yerleştirilmişti. Kolonicilerin itirazına rağmen Ermeni askeri birliğinin tam geçimi yerel Almanların hesabına sağlanmaktaydı. Ermeni askeri birliğinin kolonide yerleştirilmesi 1918 yılının Şubat ayında kolonide oturan ve buraya başka yerlerden gelen Ermenilerin kolonicilere silahlı saldırıları, kolonicilerin talan edilmesi için uygun bir ortam oluşturdu. Ermeni asıllı askerlerin ve sivil kişilerin azgınlığı konusunda Alman Ulusal Komitesi defalarca Ermeni Sivil Komitesine rahatsızlığını bildirmişti³⁸.

Türk askeri birliklerinin Bakü'ye kadar ilerlemesi ihtimalinden ve bu zeminde Bakü'de Müslüman Türk nüfusunun, “Müsavat” Partisinin siyasi aktifliğinin artacağından dolayı korkuya düşen Bakü Sovyet'i, “Taşnaksutyun” Partisi ve Ermeni Ulusal Konseyi, artık 1918 yılının Mart ayının ortalarından Azerbaycan Milli hareketine divan tutmak, kentte milli katliam işlemek ve Bakü'yü Türk-Müslüman nüfusundan temizleme planları

yapmaktaydılar. “Karşı devrime karşı mücadele” sloganı altında Ermeni Taşnakları Bakü ve çevre illerde yaşayan Rus, Alman, Aysor ve başka Müslüman olmayan halkları da bu katliama çekmek niyeti ile onlar arasında sabotaj propaganda yapıyorlardı. 1918 yılının 30 Mart tarihinde Ermeniler tarafından Azerbaycanlılara karşı başlayan soykırım ilerde Nisan-Mayıs aylarında da devam etmiştir.

(35) ARDTA, f.508, siy. 1, iş. 403, v. 35.

(36) ARDTA, f.508, siy. 1, iş. 403, v. 2, 9.

(37) ARDTA, f.508, siy. 1, iş. 395, v. 8.

(38) ARDTA, f.508, siy. 1, iş. 408, v. 14.

Arşiv belgelerinden görüldüğü gibi, Güney Kafkasya Almanları bölgede 1918 yılı ilkbahar aylarında Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı yaptıkları soykırım eylemlerinde nötr pozisyon tutmuş, bazı durumlarda ise Azerbaycanlı sakinleri Ermenilerden savunmuşlardır. Örneğin, 26 Mart 1918 yılı tarihinde Yelenendorf komiseri Tabias Vakengut'un Ermeni Ulusal Komitesi'ne adreslediği raporda deniyordu ki, silahlı bir grup Ermeni kolonici Andrias Bek'in "Araplı" adlı alandaki üzüm bahçesinde paralı olarak çalışan dört kişi İran Azerbaycanlısına saldırmış "onlara küfrederek öldürmek istemişlerdir"³⁹. Sadece Alman kolonicilerinin işe karışması ile İran tebaalarının hayatlarını kurtarmak mümkün olmuştur. Yelenendorf Komiseri'nin raporunda Ermeni Sivil Komitesinden "onların (Ermeniler-İ.A.) Yelenendorf'da oturan Azerbaycanlı işçilere dokunmamaları" talep ediliyordu, "çünkü onların hepsi işçilik yapmaktadırlar ve başka fikirleri, niyetleri mevcut değildir"⁴⁰.

10

Henüz 1918 yılı Mart ayı başlarında Alman kolonicileri Ermenilerle ilişkilerin keskinleştiğini dikkate alarak Yelizavetpol eyaletinin batı bölgelerindeki bahçe sahiplerini birleştiren "Bahçe ittifakı"nın oluşturulması girişimi ile çıkış yapıyorlardır. Yönetiminde olan malvarlığının korunması için "Bahçe ittifakı" kendi silahlı polis topluluğunu ("tarla polisi") ve civarlarını belirledi⁴¹.

"Bahçe ittifakı"nın Başkanı L. Stepanyans, sekreteri ise S. Petrosov idi. Yönetiminde Ermenilerin oturduğu bu "İttifak" aslında Ermeni Sivil Komitesinden tam bağımlı durumdaydı ve sonuncunun talimatlarını yerine getiriyordu. Arşiv belgelerinden görüldüğü gibi, "Bahçe ittifakı"na dâhil olan Ermeni ve Alman nüfusunun amaçları tamamen birbirinden farklıydı⁴². Almanlar "İttifak"a girmekle mevcut ekonomik sorunlarını, en önemlisi ise ekonomik bazda komşu halklarla oluşan ulusal ihtilaflardan sigortalanmak niyetinde idiler. Onlara göre, "İttifak" "genel çiftlik hayatı birbiri ile bağlı halklar arasında patsifikator rolünü oynamalıydı". Ancak olay-

ların gidişatı göstermektedir ki, bölgede yaşayan halkların ekonomik konularda birleşmesi girişimi pratik bir sonuç vermedi.

1917 yılının baharında Ermeni haydutlarının Alman kolonicilerine karşı sabotaj karakter taşıyan eylemleri devam etmekteydi. Bazen Alman kolonicilerinin muhafaza grubu Ermeni haydutlarına karşı güç uygulamak zorunda kalıyordu.

1918 yılı Nisan ayı başlarında Murut, Azat ve Çaykent'de yerleşen Ermeniler "binliçli şekilde ve sistematik olarak" Alman koloni çiftliklerine zarar vermeye devam ediyorlardı. Ermeni Sivil Komitesi milliyetçi-Taşnak çetelerinin suç faaliyetini desteklemekte, koloni yöneticilerinden Ermeni militanlarından "müsadere edilen silahların ve diğer eşyaların Ermeni Sivil Komitesine devredilmesini talep etmekteydi"⁴³.

1918 yılının Mayıs ayında olayların gidişatı Trans Kafkasya Federasyonu'nda dağılma sürecinin gittiğini göstermekteydi. Kafkasya Cumhuriyeti'nin çöküşü arifesinde Güney Kafkasya'da ulusal ilişkilerde yeniden gerilim oluştu. Borçalı'da, Akalkalaki'de, Yelizavetpol bölgesinde yaşayan Ermeni nüfusu kendi konumlarını sağlamlaştırmak için, adı geçen bölgede yaşayan Azerbaycanlılara, Yunanlılara, Almanlara karşı baskınları güçlendirdiler. 6 Mayıs 1918 yıl tarihinde Yelizavetpol şehir sakinleri Vano Akopov, Qamayak Ter - Qukasov, Ruben Ovanesyan, Artyom Ohanov çeşitli çaplı silahlarla Yelenendorf kolonisine baskın yapmışlardı⁴⁴. Bu olaydan iki gün sonra Ermeni asıllı Zurnabad sakinleri Yelenendorf kolonisinin polis ekibine saldırmış, sonuçta saldırganların biri yaralanmış, onlara ait silahlar ve diğer eşyalar müsadere edilmiştir⁴⁵.

(39) ARDTA, f.508, siy. 1, iş 408, v. 8.

(40) Yene orada.

(41) Yene orada.

(42) Yene orada, v. 21.

(43) ARDTA, f.508, siy. 1, iş 408 v. 26.

(44) Yene orada, v. 17.

(45) Yene orada, v. 26.

Silahlı Ermeni birliklerinin Alman kolonicilerine baskınları 1918 yılının Mayıs - Haziran aylarında da devam etmiştir. Ermenilerin amacı Almanları kendi yaşadıkları yerlerden kovmak, onların topraklarını, evlerini ve başka mallarını ele geçirmekten ibaretti. Belirtelim ki, Yelizavetpol guberniyasının batı kazalarında Türkiye'den ve İran'dan gelmiş binlerce Ermeni göçmeni yerleşmişti ve Alman kolonicilerine karşı düzenlenen baskınlar da aktif yer alıyorlardı.

Ermeni Ulusal Komitesi Ermeni silahlılarının yasadışı eylemlerine beraat kazandırmaya çalışıyor, yaşanan silahlı çatışmalarda "Ermenilere karşı hep kararlı tutum sergileyen Alman polis batalyonunun komutanı Rusits'i suçlu buluyordu. Ermeni tarafı, ayrıca kolonicilerden Ermeni nüfusu karşısında özür dilemeyi, Ermenilerin kolonileri terk etmesinden üzüldükleri hakkında başvuru yapmayı talep ediyor, olası çatışmalarda Ermeni Sivil Komitesi'nin izni olmadan "hiçbir ayrılıkçı hareketlere el atmamayı" tavsiye ediyordu⁴⁶. Tüm Güney Kafkasya genelinde tartışmalara sebep olan Ermeni - Alman çatışması Yelenendorf'da faaliyette bulunan hastane çevresinde yaşandı. 1914 yılında Alman kolonicilerinin sermayesi hesabına oluşturulan bu hastane I. Dünya Savaşında yaralanan askerler için tasarlanmıştır. Sonraları "Rusya şehirler ittifakının hesabına geçen Lazaret 1917 - 1918 yılı başlarında tamamen Ermenilerin eline geçmişti.

1918 yılının Mayıs ayında hastaneye yönetimini Ermeni asıllı Doktor A. Amirhanov gerçekleştiriyordu⁴⁷. Yavaş yavaş Ermeniler Lazarete ait malvarlığını - mobilya, ilaç malzemeleri, tıbbi aletler, pansuman materyallerini komşu Çaykent ve Çardahlı'daki Ermeni hastanelerine taşıyorlardı. 10 Mayıs 1918 yıl tarihinde Yelenendorf kolonicilerinin hastaneyi koloniyaya iade etme hakkında ki kararı Ermeni - Alman çatışmasına neden oldu. Hatta durum o kadar zorlaştı ki, Lazaretin talan edilmesinin karşısını almak için Kafkas atıcı Alman alayının poruçiki Mey-

bam ve askerler çatışmaya müdahale etmek zorunda kaldılar⁴⁸. Belirtmek gerekir ki, Lazaret etrafında oluşan durum Tiflis'te Trans Kafkasya Alman ittifakının yönetim kurulunda da tartışılmış ve Almanların hareketinin yasaya uygun olduğu konusunda karar alınmıştır⁴⁹.

28 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis kentinde Azerbaycan Milli Şurası Azerbaycan'ın bağımsızlığı hakkında bildirge kabul etti ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruldu.

Cumhuriyetin karmaşık uluslararası durumu da dâhil olmak üzere Güney Kafkasya bölgesinde yaşanan siyasi olaylar AHC hükümetinden gecikmeden iç ve dış politika konseptinin oluşturulmasını talep ediyordu. Nüfusunun büyük bir bölümünün Azerbaycan Türklerinden oluşmasına rağmen istatistiksel açıdan Azerbaycan bölgenin en politnik devleti idi ve bu yüzden bağımsızlığın pekiştirilmesinde uygun ulusal politika yapılması çok büyük önem arz ediyordu. Ulusal siyaset alanında Azerbaycan'da yaşayan ulusal azınlıkların hak ve özgürlüklerinin korunmasına özel dikkat yetiriliyordu.

Ulusal azınlıkların dini inanç özgürlüğünün, onların kendi kültürel ve ulusal özelliklerinin geliştirilmesinin sağlanması genç Cumhuriyetin siyasi kursunun öncelikli yönlerinden biriydi. Henüz 1918 yılı 28 Mayıs tarihinde kabul edilmiş, 6 maddeden oluşan Azerbaycan'ın bağımsızlığı hakkında bildirgenin 4. maddesinde deniyordu: "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti millet, mezhep, sınıf ve cins farkı gözetmeden bütün vatandaşlarına hukuki-siyasi haklar ve vatan temin eder". Bu belgenin 5'inci maddesinde "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti toprakları içinde yaşayan tüm milletlere serbest gelişimleri için geniş meydan" verildiği vurgulanıyordu⁵⁰.

(46) Yene orada.

(47) ARDTA, f.508, siy: 1, iş 409, v. 20.

(48) ARDTA, f.508, siy: 1, iş 409, v. 10,14.

(49) ARDTA, f.508, siy: 1, iş 395, v. 1.

(50) Азербайджанская Демократическая Республика. (1918-1920). Законодательные акты (Сборник документов). Издательство "Азербайджан", Баку, 1998, с.10.

Ancak Tiflis'te kurulan ilk Azerbaycan hükümeti Azerbaycan'a gelerek faaliyet gösteremiyordu. Çünkü Bakü ve Azerbaycan'ın tüm doğu bölümü Bolşevik qiyafeli Ermeni Taşnağı Stepan Şaumyan'ın başkanlığındaki "Bakü Sovyet'i" adlı bir anti Türk kurumun işgalinde idi. Azerbaycan'ın geri kalan topraklarında Ermeni haydut başkanları Andronik'in, Hamazasp'ın, Dronun ve başkalarının silahlı birlikleri Azerbaycan Türklerine, yerel Müslüman halklara karşı vahşetler işlemeye devam etmekte idiler. Bu türlü siyasi olaylar bazında, 1918 yılının baharından başlayan Ermeni haydut birliklerinin Alman kolonilere baskınları Mayıs sonu - Haziran başlarında daha da kuvvetlenmişti. Yelizavetpol'da faaliyet gösteren Ermeni Sivil Komitesi'nin himayesinde Ermeni orduları Yelenendorf'un Alman sakinlerine ve orada çalışan Azerbaycanlılara saldırılar yapıyor, onları rehin alıyor, öldürüyorlardı. Arşiv belgelerinden görüldüğü gibi, 31 Mayıs 1918 yılı tarihinde Ermeni orduları "Çolek" ismi ile tanınan alanda Almanlara özgü üzüm bahçelerini koruyan muhafızlara ateş açmışlardır. Belgelerden görüldüğü gibi, Ermeniler Almanlara ateş açmalarını "güya onları (Muhafızları -İ.A.) Azerbaycanlılara benzetmiş oldukları" ile açıklamışlardır. Bu olay ile ilgili Yelenendorf Yönetim Kurulu Yelizavetpol Ermeni Sivil Komitesine müracaat etmiş ve "Ermeniler tarafından Çolek'deki bahçelere ateş açılması ve ekim-dikim alanlarına zarar verilmesinin önlenmesi için ölçü alınmasını talep etmişti". Bununla ilgili 7 Haziran 1918 yılı tarihinde Yelenendorf Komiseri Ermeni Sivil Komitesine müracaat etmiştir. Bu başvuruda koloni sakinlerine karşı "bu tür saldırıların önlenmesi için tedbirler alınması isteniyordu"⁵¹.

Ermeni baskınlarının artış göstermesi nedeniyle Alman kolonilerinde durum gittikçe daha karmaşık bir hale geliyordu. Böyle bir karmaşık ortamda bir grup Alman kolonici 1918 yılının Haziran ayının başlarında Gürcistan'dan Yelizavetpol'a gelmiş Alman generali ile görüşmüş, kendi ağır durumları

hakkında ona şikâyet başvurusunda bulunmuşlardı.

Genç Azerbaycan hükümeti 16 Haziran tarihinde nihayet Tiflis'ten Gence'ye taşındı. Onun faaliyeti şimdilik başlangıç aşamasındaydı ve Hükümet Azerbaycan'da durumu tam kontrol altına alamıyordu.

Alman nüfusunun Ermeni haydutlarından korunması konusunu tartışmak için artık 18 Haziran 1918 yılı tarihinde en yüksek seviyede Alman halkının temsilcileri Gence valisi tarafından kabul edilmiştir. Görüşmede Alman kolonicilerine kendi sorunları ile ilgili Gürcistan'daki Alman Misyonuna başvurmaya gereksinim olmadığı tavsiyesinde bulunmuştu. Çünkü Azerbaycan Cumhuriyeti Alman halkının sorunlarına kayıtsız değildi ve kolonicilerin mevcut sorunlarının yakın gelecekte çözüleceğini onlara belirtmişti⁵².

Ermeni silahlı birliklerinin suç faaliyeti Gence'ye taşınan Azerbaycan hükümetinin de normal işleyişi için tehlike oluşturmaktaydı ve bu yüzden hükümet ilk önlemlerinden biri olarak Gence ve çevre ilçelerinde taşkınlık yapan Ermeni haydut birliklerinin silahsızlandırılması sürecine başladı. Nuri Paşa'nın komutanı olduğu Kafkas İslam Ordusu'nun askeri birlikleri Yelenendorf'da Alman nüfusu sıralarından oluşturulmuş gönüllü tabur ile birlikte 1918 yılı Haziran ayı sonuna kadar bölgede bulunan Ermeni silahlı birliklerini zararsız hale getirdiler ve Alman kolonicileri uzun süre onlara saldıran haydut birliklerinden kurtuldular⁵³.

Genç Azerbaycan hükümetinin faaliyete başlaması ile Alman kolonicilerine karşı Ermeni haydut birliklerinin suç baskınlarına son verildi. Azerbaycan'ın Alman nüfusunun özgür ekonomik, siyasi, kültürel yapılanma faaliyetleri için olanak oluşturuldu.

(51) ARDTA, f.508, sayı 1, iş 408, v. 27.

(52) ARDTA, f.508, sayı 1, iş 408, v. 78.

(53) Süleymanov M. Qafqaz İslam Ordusu ve Azerbaycan.Bakı, 1999, s.183-186.

Кайнакча

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tarix Arxiv-i (qısa - ARDTA) f.508, siy. 1, iş 77.

ARDTA, f. 508, siy.1, iş 93.

ARDTA, f. 508, siy.1, iş 102.

ARDTA, f. 508, siy.1, iş 110.

ARDTA, f. 508, siy.1, iş 114.

ARDTA, f. 508, siy.1, iş 377.

ARDTA, f. 508, siy.1, iş 390.

ARDTA, f. 508, siy.1, iş 395.

ARDTA, f. 508, siy.1, iş 398.

ARDTA, f. 508, siy.1, iş 401.

ARDTA, f. 508, siy.1, iş 403.

ARDTA, f. 508, siy.1, iş 408.

ARDTA, f. 508, siy.1, iş 409.

Азербайджанская Демократическая Республика. (1918-1920) Законодательные акты (Сборник документов). Издательство “Азербайджан”, Баку, 1998, 560 с.

Амфитеатров А. Армянский вопрос. “Кавказский вестник”, 1905, №4,-с.51

Гумбатова Т.Ф. Жизнь немцев-колонистов за Кавказом. Баку, 2005. Рукопись, с.57.

Süleymanov M. Qafqaz İslam Ordusu ve Azərbaycan. Bakı, 1999, s.183-186.

Кичихин В.И. Советские немцы: откуда, куда и почему? // Военно-исторический журнал, 1990, №8, с.32-38.

Плохотнюк Т.Н. К вопросу о немецкой миграции в Северокавказском регионе. //Вестник СГУ, №15, 1998, с.